

NEOLİTİK'TEN DEMİR ÇAĞI'NA ANADOLU'DA TILKI-İNSAN İLİŞKİLERİ: ZOOARKEOLOJİK VE ETNOARKEOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Fox-Human Relations in Anatolia from the Neolithic to the Iron Age: A Zoo-archaeological and Ethnoarchaeological Assessment

Muhammed Eyyub DALAR*

ÖZ

Bu çalışma, zooarkeolojik ve etnoarkeolojik veriler kullanarak Erken Neolitik Çağ'dan Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağ'a dek Anadolu'daki tilkilerin rollerini araştırmaktadır. Anadolu'daki 31 farklı yerleşimden toplanan zooarkeolojik verilerle, tilki-insan ilişkilerinin gelişim süreci incelenmiştir. Bunlarla birlikte çalışmada, tilkilerin beslenme, kürk, sembolizm ve ritüel gibi çeşitli yönleri ele alınmıştır. Ayrıca Anadolu'da ve günümüz avcı-toplayıcı topluluklarının etnografik verileri kullanılarak, tilki-insan ilişkilerinin bilinmeyen yönlerine dair etnoarkeolojik bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; avcılık-toplayıcılık dönemlerinde tilkilerin küçük memeli hayvan avcılığının beslenme ekonomisinde önemli bir rol oynadığı, Neolitik Çağ'ın gelişimiyle birlikte ise kürk, sembolizm, ritüel gibi pek çok amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Neolitik Çağ sonra tilkilerin kullanımındaki çeşitliliğin azaldığı ve daha çok pastoral grupların tilkileri beslenme ve sembolik amaçlarla kullandıkları ortaya çıkmıştır. Tunç Çağ boyunca devletleşme süreciyle paralel olarak, sadece edebi metinlerde tilkiler hakkında kayıtlar bulunmuştur. Ancak, edebi metinlerde yansıtılmayan ilişkilerin arka planı hakkında yeterli veri olmamasına rağmen, Anadolu'da arkeolojik dönemler boyunca tilkilerle insanlar arasındaki ilişkilerin pastoralist topluluklar tarafından sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: tilki, Neolitik, Demir Çağ, etnoarkeoloji, zooarkeoloji.

ABSTRACT

This study investigates the roles of foxes in Anatolia from the Early Neolithic to the Chalcolithic, Bronze, and Iron Ages using zooarchaeological and ethnoarchaeological data. The developmental process of fox-human relationships was examined using zooarchaeological data collected from 31 different settlements in Anatolia. Additionally, various aspects of foxes such as diet, fur, symbolism, and rituals were addressed in the study. Furthermore, an ethnoarchaeological evaluation was conducted on unknown aspects of fox-human relationships using ethnographic data

* Doktora Öğrencisi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye. E-mail: m.eyyubdalar@gmail.com. ORCID: 0000-0001-6870-6884.

from Anatolia and contemporary hunter-gatherer communities. According to the findings, it is understood that foxes played an important role in the subsistence economy of small mammal hunting during the hunter-gatherer periods, while they were utilized for various purposes such as fur, symbolism, and rituals with the development of the Neolithic Ages. It has been revealed that the diversity in the use of foxes decreased after the Neolithic period, and they were predominantly used for dietary and symbolic purposes by pastoral groups. Parallel to the process of state formation during the Bronze Ages, records about foxes were found only in literary texts. However, despite the lack of sufficient data on the background of relationships not reflected in literary texts, it is understood that relationships between foxes and humans in Anatolia were maintained by pastoralist communities throughout historical periods.

Keywords: fox, Neolithic, Iron Age, ethnoarchaeology, zooarchaeology.

Giriş

Batı Asya'da, yerleşik hayata geçişlerle birlikte, tilkilerin insanlarla potansiyel etkileşimlerine dair çeşitli kalıntılar bulunmaktadır. Bu kalıntılar, beslenme, sembolizm, kürk ve ritüel gibi çeşitli alanları kapsamaktadır (Kurten, 1965; Hughes, 2015; Reshef vd., 2019; Emra vd., 2023). Tilkilerin yerleşim alanlarında veya insanlarla birlikte bulunması, özellikle Levant Bölgesi'nde, Akdeniz'in doğu kıyılarında Natufian döneminden başlayıp Erken Neolitik B evresine kadar devam eden kasıtlı bir ilişkiyi göstermektedir (Horwitz vd., 2004; Maher vd., 2011; Reshef vd., 2019). Anadolu'da, Çanak Çömleksiz Neolitik Göbeklitepe ve Çanak Çömlekli Neolitik Çatalhöyük gibi alanlar, sembolik ve ritüel bağlamlarda en çok karşılaşılan ve incelenen yerleşimler olarak bilinir (Peters & Schmidt, 2004; Pawlowska & Marciszak, 2018). Ancak Anadolu'nun Kalkolitik'ten Demir Çağı'na kadar insan-tilki ilişkilerinin kültürel sürekliliği, tilki kalıntılarının yiyecek ve kürk gibi amaçlarla kullanılması dışında yeterince ilgi görmemiştir.

Araştırmamız Ege, Akdeniz, Güneydoğu, İç ve Doğu Anadolu'da yer alan yerleşim yerlerinde tilki-insan ilişkilerinin arkeolojik süreçlerdeki kullanımı üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmamıza konu olan bu bölgeler, Anadolu'nun Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarını kapsamaktadır. Zooarkeolojik çalışmalarda Çanak Çömleksiz Neolitik A ve B yerleşimlerinde Pınarbaşı A (Carruthers, 2003), Göbeklitepe (Peters & Schmidt, 2004), Hallan Çemi (Zeder & Spitzer, 2016) ve Aşıklı Höyük (Buitenhuis vd., 2018) merkezlerinde tilki oranları köpek ve kemirgenlere göre yüksek seviyelerde olup beslenme ve kürk amaçlı kullanımlarıyla birlikte sembolik alanlarda Göbek-

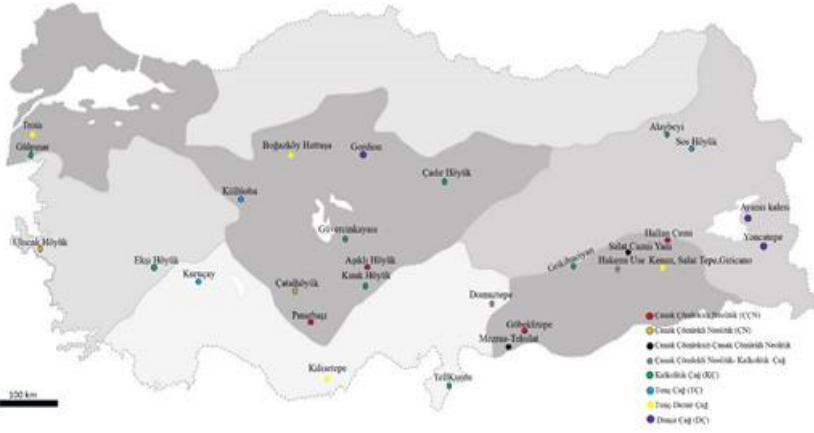
litepe’de yoğun biçimde görülebilmektedir (Peters & Schmidt, 2004, tbl. 2). Çanak Çömleksiz ile Çanak Çömleklili Neolitik Çağ, Pınarbaşı B’de (Carruthers, 2003), Mezraa-Teleilat (İlgezdi, 2008), Çatalhöyük (Güney) (Russell vd., 2012) beslenme ve kürk kullanımı ön planda olup sembolik ve ritüel faaliyetlerde ise Çatalhöyük vardır (Pawlowska & Marciszak, 2018, şek. 2). Çanak Çömleklili Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Salat Camii (Miyake vd., 2009), Ulucak Höyük VI-V (Kamjan, 2017), Hakemi Use (Omar, 2013), Çatalhöyük (Batı) (Frame Sheelagh, 2001) Ekşi Höyük (Dedeoğlu vd., 2023) Domuztepe’de (Kansa vd., 2009) köpek ve kemirgen kalıntılarında artış, tilki kalıntılarında ise azalmalar yaşanmıştır. Ulucak V’te tilki kalıntıları mevcut olsa da bunların sadece beslenme ve kürk amaçlı kullanımına ilişkin bilgiler vardır (Kamjan, 2017). Sembolizme ve diğer uygulamalara ilişkin veriler bulunmamıştır. Sadece Güneydoğu’da Çağdaş yerleşim olan Karavelyan höyük’te seramik üzerine tilki betimlemesi vardır (Tekin, 2019, şek. 9). Kalkolitik Çağ’ları temsilen Girikihacıyan (McArdle, 1990), Güvercinkayası (Gülçur, 1999), Tell Kurdu (Yener vd., 2000), Çadır Höyük (Arbuckle, 2009), Alaybeyi (Siddiq, 2019a) ve Gülpınar II-III (Pişkin & Takaoğlu, 2021) merkezlerinde evcil köpekler, tilkilere göre daha yüksek oranlardadır. Burada Tilki-lerin avlanılıp besin ve kürk amaçlı kullanılmaya devam edildiğine yönelik bulgular vardır. Tunç Çağı’nda Kuruçay (Deniz ve Şentuna, 1988), Troia I-II-III (Gündem, 2010), Küllüoba (Gündem, 2012), Sos Höyük (Howell-Meurs, 2001), Hattuşa (Hollenstein & Geraldine, 2016), Korucutepe (Boessneck & Driesch, 1974) ve Kilistepe’de (Baker, 2008) tilki popülasyonu oldukça düşükken, köpek ve kemirgenlerin miktarı yüksektir. Bu yerleşimlerde tilki kalıntıları az miktarlarda görünse bile bunların besin ve kürk amaçlı kullanım-larına yönelik bulgular sürmektedir. Demir Çağı; Yoncatepe (Onar vd., 2005), Çadır Höyük (Arbuckle, 2009), Müslümantepe Ziyarettepe, Kenantepe, Giricano (Berthon, 2011), Salattepe, Kara Höyük (Silibolatlız Baykara, 2014) ve Ayanis Kalesi (Siddiq ve Işıklı, 2023) yerleşimlerinde tilki kalıntılarına yönelik veriler diğer türlere göre düşük miktardadır. Beslenme ve kürk amaçlı kullanım-larına yönelik bulgular olmasa da Yoncatepe’de ritüel gömü uygulamaları ile karşımıza çıkarlar.

Araştırmada kullanılan etnografik veriler (Kent, 1993; Siddiq, 2019b; Yeomans vd., 2019; Siddiq ve Şanlı, 2020), Anadolu’daki geçmiş toplumların insan-tilki ilişkilerine etnoarkeolojik bir yaklaşımla yeni bir bakış açısı kazandırdı. Bu literatür aynı zamanda tilkilerin avlanmasına, önemine ve geleneksel tedavilerde kullanımına da ışık tutmaktadır. Anadolu’da faunal kayıtlarda tilkilerin düzenli olarak bulunması ve bu hayvanların besin, kürk ve

ritüel amaçlı kullanılması, bu hayvanların Anadolu’da belirli dönemlerde insanlar için önemli olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişkilerin doğası henüz ayrıntılı olarak incelenmediğinden dolayı çalışmamızda kullanılan yöntemlerle tilki-insan ilişkileri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Materyal-Yöntem

Çalışmamız Anadolu’nun çalışılmış Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarının bulunduğu Güneydoğu, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Akdeniz ve Marmara-Ege Bölgeleri’nde (bölgeleri)yerleşim merkezleri harita içerisinde renklendirilerek verilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Kullanılan anahtar yerleşim merkezleri (Anonim vektör haritası, yazar tarafından hazırlanmıştır).

Bu çalışmada elde edilen veriler, bölgesel olarak değerlendirilip kronolojik sırayla listelenmiştir. 1990’ların kazılarında bulunan zooarkeolojik raporlardaki tilkilerin NISP (Number of Individual Specimens) verileri, karşılaştırmalı olarak kurt/köpek ve kemirgenlerin (tavşan, sincap, kunduz, tarla faresi gibi) sayılarıyla birlikte kullanılmıştır. Tilkilerin vücut parçaları, kasaplık izleri, yanıklar, sembolizm ve diğer bulgular tabloda sunulmuştur (Tablo 1). Tilkilerin popülasyon miktarları, bölgesel, kronolojik ve oranları ise Şekil 2, 3 ve 4’te grafikler halinde verilmiştir. Çalışmada kullanılan kısaltmalar; Çanak Çömleksiz Neolitik “ÇÇN” ve Çanak Çömlekli Neolitik “ÇN” Kalkolitik Çağ “KC”, Tunç “TC”, Demir “DC” olarak verildi. Ayrıca Dönem içi geçişleri belirtmek için; Erken “E”, Orta “O”, ve Geç “G” kısaltmalar kullanıldı. Kısaltma kullanılan Bölgeler ise; Güneydoğu Anadolu “GDA” İç Anadolu “İÇA” Doğu Anadolu “DAD” Akdeniz “AKD” ve Marmara “MRM” olarak kullanıldı.

Tilki (*Vulpes sp.*)

Anadolu'da arkeolojik yerleşim merkezlerinde tespit edilen 4 farklı tilki türü belirlenmiştir (Emra vd., 2023). Bu türlerin en bilinenleri arasında başta Kızıl tilki (*Vulpes vulpes*), olup daha sonra Afgan tilki (*Vulpes cana*), Çöl tilki (*Vulpes rueppellii*) ve Bozkır tilkisi (*Vulpes corsac*) bulunmaktadır. Yerleşim yerlerinde en sık karşılaşılan tür olan kızıl tilki, özellikleri ve insan ilişkileri açısından incelenecektir. Bu tercihin nedeni, son Buzul Çağı'ndan sonra Kutup tilkilerinin kuzey enlemlerine, Bozkır tilkilerinin Rusya'nın bozkırlarına, Kızıl tilkilerin ise daha ılıman bölgelere, çeşitli habitatlara uyum sağlayarak geniş bir alana yayılabilmesidir (Lloyd, 1980: 7-8).

Kızıl tilkinin fizyolojik özelliklerine bakıldığında, yeni doğan bir tilki yavrusunun koyu kahverengi bir posta sahip olduğu, yetişkinlik aşamasında ise kürkünün siyah renge dönüştüğü ve tam yetişkinlikte ise kürkün tamamen kızıl renge dönüşmektedir (Kütükçü ve Gürbüz, 2016). Genellikle, boyları 70 cm, kuyruk uzunlukları 40 cm olup, ağırlıkları 6,5 kilodan 15 kilograma kadar çıkabilmektedir. Yetişkin dişi ve erkek tilkiler genellikle sonbahar dönemlerinde çiftleşirler ve ilkbahar başlangıcında yavrulamaya başlarlar. Yuvalarını genellikle tepelerde veya dağ yamaçlarında bulunan kaya oyuklarına yakın yerlerde kurarlar veya vadi kenarlarında iyi drenajlı toprakları kazarak çukur biçiminde yuva inşa ederler (Geptner vd., 1988). Kızıl tilkiler, tarih öncesi dönemden modern zamanlara kadar antroposen kaynaklı ekolojik değişikliklerin bir sonucu olarak insanların ve diğer yırtıcı türlerin dengesiz yayılımına uyum sağlamak zorunda kalmışlardır (Rick vd., 2008). Adaptasyon sürecinde tilkiler, çeşitli yaşam tarzları geliştirmişlerdir. Beslenme ihtiyaçlarını karşılamak adına genellikle çevrelerine bağıdırlar ve güvenilir bölgeleri tercih ederler (Sequeira, 1980).

Tilkilerin beslenme alışkanlıkları çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Bahar aylarında genellikle kemirgenler yoğun olarak tüketilirken, sonbahar ve kış aylarında insan yerleşim alanlarındaki evcil hayvanlar daha çok tercih edilmektedir (Lloyd, 1980: 25). Tilkilerin diyet tercihleri bireysel farklılıklar gösterebilir; bazıları çöp kutularını ve piknik alanlarını, diğerleri ise evcil hayvan leşlerini tercih edebilir (Lloyd, 1980: 25). Ayrıca, tilkiler genellikle avlanma sırasında şafak ve alacakaranlık saatlerinde aktif olmayı tercih ederler (Sequeira, 1980: 35-51).

Arkeolojik ve Etnoarkeolojik Arka Plan

Tilkilerin ekosistemdeki fırsatçı türlerden biri olarak değerlendirilmesi, davranışsal ve çevresel karakterlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle

sağlanabilir. Bu fırsatçılığın kökenleri, insan yerleşimlerinde ortaya çıkan kalıntılarla neredeyse Orta Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır (Baumann vd., 2020). Almanya'nın Svabya Bölgesi'ndeki Orta Paleolitik mağara kalıntılarında elde edilen tilki izotop analizleri, tilkilerin insanlarla etkileşimlerinin ve beslenme davranışlarının en eski izlerini sunmaktadır. Bu analizler, tilkilerin diğer yırtıcılar gibi benzer bir diyeti paylaştığını göstermektedir. Örneğin, mamut ve ren geyiği gibi türlerin avlandığı dönemde, kültürel atıkların tilkiler için beslenme fırsatları sunduğu belirlenmiştir (Baumann vd., 2020: 3).

Epipaleolitik Dönem Ürdün'deki Natufian kültürüne ait Uyun al-Hammam mezarında, insanlarla tilkiler arasındaki belirgin etkileşimin örnekleri bulunmaktadır. Burada, birey ile birlikte gömülen tam bir tilki kafatası örneği keşfedilmiştir (Maher vd., 2011). Bu keşif, insanlarla tilkiler arasında kasıtlı bir etkileşimin varlığını gösterir. Aynı bölge de, benzer örnekler Erken Neolitik Çağ'ın A ve B evreleri olan Motza ve Kfar Hahoresht'e de keşfedilmiştir (Horwitz vd., 2004; Reshef vd., 2019). Motza PPN B'de bir genç ve bir yetişkinin yanına gömülmüş neredeyse tilkinin tüm vücut kalıntıları (Reshef vd., 2019), Kfar Hahoresht'te ise birçok tilki çenesi ile birlikte insan kafatasları ele geçirilmiştir (Horwitz vd., 2004). Bu bulgular, tilkilerin insanlarla bilinen en eski ilişkileri ve ritüel uygulamaların varlığını ortaya koyuyor. Ayrıca bu yerleşimlerde Epipaleolitik'ten Neolitik çağlara kadar, tilkiler diğer küçük memeli hayvanlara oranla oldukça yüksek miktarlarda avlanıldıkları anlaşılmaktadır (Reshef vd., 2019; Emra vd., 2023, tbl. 1).

Beslenme, Kürk ve Sembolik ritüellerin yanı sıra Kurten (1965: 42-44), Natufian kültürüne ait Kebarah B seviyelerinde bulunan kalıntıları günümüz tilki dişleriyle karşılaştırması sonucunda oluşan aşınma ve kemiklerdeki boyut küçülmelerini değerlendirerek evcilleştirilmiş olabileceğini öne sürdü. Anadolu'daki Paleolitik-Epipaleolitik Dönem yerleşimlerinde tilki kalıntılarına rastlansa da sembolizm ve ritüel amaçlı kullanımlarına dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Sadece Epipaleolitik Döneme ait Karain B ve Direkli mağaralarında tilki kalıntıları, %0,1 oranında tespit edilmiştir (Atıcı, 2011; Arbuckle ve Erek, 2012; Atıcı, 2014). Ancak, bu bulgular tilkilerin kullanım amacına dair herhangi bir ipucu sağlamamaktadır.

Erken Neolitik Dönem'den sonra, tilkilerin yiyecek bulma konusunda köpekler gibi fırsatçı bir türle rekabet ettikleri, Kaliforniya'nın Kanal Adaları'ndaki köpek ve tilki kalıntılarında anlaşılmıştır. Bu bulgular, adadaki insanlarla tilkiler arasında yaklaşık 6000 yıl önce gelişmiş bir simbiyotik ilişkiyi işaret ediyor olabilir. Tilkiler, insanların atık alanlarında fare gibi zararlıları

temizleyerek faydalı olmuş olabilirler (Rick vd., 2008). Köpeklerin adaya getirilmesinden sonra tilki popülasyonunda belirgin bir düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır.

Epipaleolitik ve Neolitik toplumların yiyecek seçimlerinde küçük memeliler arasında tilkilerin tercih edildiğine dair destekleyici bulgular vardır (Alcantara vd., 2023; Emra vd., 2023). Tespit edilen kemiklerin et içeren bölgelerinde kesik ve parçalanma izleri, et tüketimine işaret etmektedir. Ayrıca, kürk çıkarma amaçlı yapılan kesim izleri de bulunmaktadır (Yeshurun vd., 2009; Maher vd., 2011). Deri yüzmeye ilişkin kesik izler, genellikle alt uzuvlar ve baş çevresinde bulunur ve diğer kesik türlerine göre daha sıdır. Tüketim amaçlı kesim izleri ise genellikle parçalama ve temizleme işaretleri olarak kategorize edilir (Hall & Obbard, 1987). Kalkolitik Çağ'dan sonra Anadolu'da ve diğer komşu bölgelerde pastoral toplulukların varlığından söz edilir (Yakar, 2014). Bu topluluklar ağırlıklı olarak Güneydoğu'nun Toros-Zagros sınırlarından Doğu Anadolu ve Kafkasya sınırlarına kadar olan bölgelerde öne çıkmaktadır (Arbuckle & Hammer, 2019). Kafkasya'da bulunan Nahçıvan'ın Kalkolitik Çağı'na ait Ovçular tepesindeki bir Urne içinde 2 yetişkin tilki kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Yerleşimde tilkilerin elmacık kemiklerinde kesik izlerinin olması derilerinin soyulduğunu gösterir (Berthon, 2018). Buna benzer bir diğer örnek çağdaş bir yerleşim olan Ermenistan'daki Areni 1'de, tilkilerin kemik analizlerine göre, yerleşim alanında tutulduğunu gösteren kalıntılar bulunmuştur (Samei vd., 2020). Dolayısıyla Kafkasya pastoral kültürlerinde tilkilerin, Kalkolitik çağlarda ritüel ve kürk amaçlı kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Kalkolitik Çağı takiben tilkilerin sembolik faaliyetleriyle ilgili veriler sınırlıdır. Fakat Geç Tunç Çağı'ndan itibaren Sümer, Asur ve Babil kayıtlarında bu faaliyetleri tekrardan belirginleşmiştir (Schmidt, 2006; Emra vd., 2023). Mezopotamya ve Anadolu'nun Geç Tunç Çağ devletleri; Sümer, Akad ve Hitit mitolojilerinde tilkiler, sembolik işlemlerden ziyade antropomorfizme uyarlanarak, insansı karakter ile ifade edilmişlerdir. Tilki karnaz olduğuna dair ilk edebi kaynaklar Sümer kökenli Asur ve Babil kaynaklarında ortaya çıkmaktadır (Sövegjarto, 2021). Dönemin çivi yazıları belgelerinde tilki, "ka₅-a" olarak belirtilmektedir (Hoffner, 1967). Tilki karnaz tanımlayıcı anlatımları Sümer ve Akad dilinde korunarak, birçok atasözünde yer edinmiştir (Sövegjarto, 2021). Asur kaynaklarında ise kendini haklı çıkarmak için savunmasını krala yapan bir esnafın kullandığı şu atasözü bulunmaktadır: "Aslanın kuyruğunu yakalayan adam nehirden battı, tilkinin kuyruğunu yakalayan ise kurtarıldı". Ayrıca, Mezopotamya mitolojisinde

tilki, tanrı Enlil'e atfedilir ve onun ayırt edici sembolü olarak kabul edilirdi. Kudurru taşlarında bulunan sembolik figürlerde tilkilerin yer alması bu bağlantıyı göstermektedir (Uther, 2006: 133-160).

Tilkilerin, Mezopotamya'nın edebi ve mitolojik yönlerinin yanı sıra geleneksel tedavi yöntemlerinde de kullanıldığı metinler mevcuttur. Bu metinlerden birinde, tilki etinin doğum sancısını hafiflettiği ve doğumu hızlandırdığı belirtilmiştir (Couto-Ferreira, 2014: 291-300). Ayrıca, tilki dışkısı ve kılı tedavi amaçlı ilaç kürlerinde kullanılmaktadır (Chalendar, 2016). Hititlerde ise tilkilerin ritüel amaçlarla kullanıldığına dair metinler bulunmaktadır. Özellikle, bina inşaatlarında kötü ruhlardan korunmak için bakır alaşımlı tilki figürlerinin köşelere yerleştirildiği belirtilmektedir (Beckman, 2010: 85-86).

Demir Çağ kültürlerinden biri olan Antik Yunan'da tilkiler, "alopex" olarak anılmaktadır (Beekes & Beek, 2010: 178). Ancak, tilkilere dair edebi metinlere pek rastlanmaz. Sadece tilkinin şarap tanrısı Dionysos'u temsil ettiği düşünülür (Konstantinidis, 2024). Bununla birlikte, tilkilerin Yunan ve Roma dünyasında zararlı bir yaratık olarak kabul edildiği ve asma üzümünün tilkilerin ulaşamayacağı yükseklikte olması gerektiği belirtilir. Ayrıca, tahıl bayramlarında hasattan sonra insanların ellerinde meşalelerle tilkileri kovadıkları bir gelenek vardır (Uther, 2006). Tilkilere yönelik tabular, Helenistik dönemlere kadar uzanır. Tilki avcılığına dair ilk kayıtlar M.Ö. 4. Yüzyılda bulunmuştur. Bu kayıtlarda tilkilerin zararlı olduğu ve köpekleri tavşan avlamaktan alıkoyması sebebiyle öldürülmesi gerektiği ifade edilir (Macdonald, 1987: 16).

Etnografik bulgulara göre, Afrika'nın avcı-toplayıcı topluluklarından olan Bushmenler, tilki gibi küçük memeli hayvanları avlamak için köpekleri kullanmaktadır (Kent, 1993). Bu uygulama, Güney Levant örneğinde Natufian topluluklarına ait köpeklerin yüksek av becerileriyle ilişkilendirilmiştir (Yeomans vd., 2019). Bu durum, tilki gibi diğer küçük memeli hayvanların avlanılmasında köpeklerin kullanılmış olduğunu gösterir. Köpeklerin yardımıyla, hem büyük hem de küçük av hayvanlarının avlanmasının kolaylaştığı ve Erken Neolitik dönemlerden Kalkolitik ve Tunç çağlarına kadar geniş bir ekonomik spektruma katkı sağladığı da öne sürülmektedir (Yeomans vd., 2019; Sapir-Hen & Fulton, 2023). Bunlar dışında tilkilerin sapan, duman ve dal tuzaklar ile avlandığını öne süren bulgularda vardır (Siddiq, 2019b).

Dünya genelinde birçok göçebe ve yerleşik avcı-toplayıcı kültür içinde, Alaska'daki İnuitler, Afrika'daki Buşmanlar ve Hadzalar ile Japonya'nın geleneksel Ainu halkları hâlâ diyetlerinde tilki etini kullanmaktadır (Hughes,

2015). Etnografik bulgulara göre, yerli halklar genellikle tilkileri kürkleri için öldürmekte ve diğer besin kaynaklarına kıyasla tilki etini nadiren tüketmektedirler. Tilkilerin etinin yeterli protein içermediği bilinmesine rağmen, bu etin tüketimi çoğunlukla kültürel aktarımın bir sonucu olarak gerçekleşmektedir (Strong, 2009; Hughes, 2015).

Anadolu ve çevre bölgelerde tilkilerin geleneksel tedavilerde kullanıldığını gösteren belgeler 19. yüzyıl Osmanlı ve Süryani elyazmalarında görülmektedir (Gottheil, 1899; Lev, 2003). Bu kaynaklarda tilkilerin testis, yağ ve etleri; göz ve kulak rahatsızlıklarını tedavi etmek amacıyla kullanılıyordu (Gottheil, 1899: 200-201; Lev, 2003). Günümüzde, kırsal alanlarda yaşayan pastoral topluluklar, tilki eti ve yağının kanser ve diyabet tedavisine faydalı olduğuna inanarak, eski zamanlardaki gibi tilki avcılığını sürdürmektedirler (Siddiq, 2019b; Siddiq ve Şanlı, 2020).

Bulgular

Yerleşim	Periyod	Bölge	MÖ	Tilki	NISP	Kurt/köpek	Kemirgen	Toplam	Kafa	Omurga	Ön	Arka	Kasapluk izi	Yanık	Sembolizm-Diğer	Referans
Hallan Çemi	ÇÇNA	GDA B	10200 - 8800	1860	67,0%	0	918	2778							Ritüel	(Zeder ve Spitzer, 2016)
Pınarbaşı A	ÇÇN	İÇA B	9500-8000	50	9,0%	4	500	554	+	+	+	+	+	+		(Carruthers, 2003)
Göbekli-tepe	ÇÇNA/B	GDA B	8800-7600	971	66,2%	5	490	1466	+	+	+	+	+	+	Ritüel, Taş plak, Beslenme-Kürk	(Peters ve Schmidt, 2004)
Aşıklı Höyük	ÇÇN	İÇA B	8400-7400	50	9,0%	4	500	554			+	+	+		Boncuk	(Buitenhuis vd., 2018; Yelözer & Christidou, 2020)
Mezraa-Teleilat	GÇÇNB/ÇÇN	GDA B	7600-6900	18	37,5%	10	20	48	+	+		+	+			(İlgezdi, 2008)
Çatalhöyük (Güney)	GÇÇNB/ÇÇN	İÇA B	7500-6200	372	34,5%	580	125	1077	+	+	+	+	+		Beslenme, Kürk, Ritüel? Takı	(Russell vd, 2012)
Pınarbaşı B	GÇÇNB/ÇÇN	İÇA B	7450-5500	175	70,9%	22	50	247	+	+	+	+	+		Beslenme, Kürk, Ritüel? Takı	(Carruthers, 2003)
Salat Camii	EÇN	GDA B	6900-6400	4	30,8%	1	8	13								(Miyake vd. 2009)
Ulucak Höyük VI	EÇN	EGE B	6850-6500	7	8,0%	11	69	87			+	+	+	+	Kürk?	(Kamjan, 2017)
Ulucak Höyük V	GÇN	EGE B	6530-6000	1	4,2%	1	22	24								(Kamjan, 2017)
Hakemi Use	GÇN/EKÇ	GDA B	6400-5400	2	20,0%	0	8	10								(Omar, 2013)
Çatalhöyük	GÇN/EKÇ	İÇA B	6200-5200	15	17,6%	60	10	85								(Frame Sheelagh,

Kültür Araştırmaları Dergisi, 21 (2024)

(Batı)																		2001)
Ekşi Höyük	GÇN/EKÇ	İÇA B	6200-5500	4	10	0	0	4										(Dedeoğlu vd., 2023)
Ulucak Höyük IV	GÇN-EKÇ	EGE B	6000-5700	13	7,2%	18	150	181										(Kamjan, 2017)
Domuz-tepe A-1	GÇN-EKÇ	AKD B	5700-5625	11	40,7%	5	11	27										(Kansa vd. 2009)
Güvercinkaya	OKÇ	İÇA B	5200-4750	37	59,7%	11	14	62	+	+	+	+						Kürk Beslenme Kürk (Gülçur, 1999)
Gülpınar II	EKÇ	MRM B	5320-4940	0	0,0%	0	2	2										(Pişkin & Takaoğlu, 2021)
Gülpınar III	OKÇ	MRM B	4940-4300	8	21,1%	1	29	38										(Pişkin & Takaoğlu, 2021)
Tell Kurdu	EKÇ-OKÇ	AKD B	4800-3000	0	0,0%	7	13	20										(Yener vd. 2000)
Alaybeyi Höyük	GKÇ-ETÇ	DAD B	4721-4553	7	2,7%	228	26	261										(Siddiq, 2019a)
Girikihacıyan	GKÇ	GDA B	4500-3300	21	43,8%	26	1	48	+	+	+	+						Beslenme? Kürk (McArdle, 1990)
Çadır Höyük	GKÇ	İÇA B	3600-3200	16	21,1%	6	54	76	+	+	+							Kürk, Ritüel (Arbuckle, 2009)
Kuruçay	GKÇ-ETÇ	AKD B	3000-2000	4	23,5%	8	5	17										(Deniz ve Şentuna, 1988)
Troia I	ETÇ	MRM B	2920-2550	3	4,2%	1	67	71	+									(Gündem, 2010)
Küllüoba	ETÇ	İÇA B	2700-2000	16	44,4%	5	15	36						+	+	+		Beslenme, Kürk (Gündem, 2012)
Sos Höyük	ETÇ	DAD B	3000-2000	6	10,2%	29	24	59						+	+			Beslenme (Howell-Meurs, 2001)
Hattuşa	OTÇ	İÇA B	2500-1900	2	1,6%	109	18	129	+		+							(Hollenstein & Geraldine, 2016)
Troia II-III	OTÇ	MRM B	2250-2200	3	5,2%	28	27	58	+		+	+						(Gündem, 2010)
Korucutepe	OTÇ-GTÇ	DAD B	2000-1200	5	4,6%	85	18	108										(Boessneck & Driesch, 1974)
Kiliseteppe	OTÇ-EDÇ	AKD B	2000-1500	9	6,0%	118	22	149										(Baker, 2008)
Salat-Kenan tepe	OTÇ	GDA B	2000-1500	10	10,1%	75	14	99	+		+			+	+			(Berthon, 2011; Silibolatlaz Baykara, D, 2014)
Sos Höyük	EDÇ	DAD B	1900-950	4	14,3%	18	6	28									+	Beslenme (Howell-Meurs, 2001)
Müslüman-Ziyaret Tepe	GTD/EDÇ (Mitan-ni)	GDA B	1500-1200	1	3,4%	20	8	29	+									Figürin? (Berthon, 2011)
Salat tepe /Giricano	ODÇ (Asur)	GDA B	1306-1056	2	28,6%	4	1	7										(Berthon, 2014)
Çadır Höyük	EDÇ	İÇA B	1200-1000	16	21,1%	6	54	76										(Arbuckle, 2009)

Karahöyük	EDÇ-GDÇ	AKD B	1150-650	1	1,2%	82	2	85									(Silibolatlaz Baykara, D, 2014)
Gordion	EDÇ	İÇA B	1100-900	15	32,6%	22	9	46									(Miller vd. 2009)
Yoncatepe	ODÇ-GDÇ	DAD B	950-500	5	0,0%	0		5	+	+	+	+					(Onar vd. 2005)
Gordion Erken Frig	ODÇ	İÇA B	900-800	2	5,7%	9	24	35									(Miller vd. 2009)
Gordion	GDÇ	İÇA B	800-540	6	9,1%	5	55	66									(Miller vd. 2009)
Ayanis kalesi	GDÇ	DAD B	677-673	0	0,0%	1	31	32									(Siddiq ve Işikli, 2023)

Tablo 1. Anadolu'daki Neolitik'ten Demir Çağ'a yerleşim merkezlerindeki tilki popülasyonu, kalıntılar ve kullanım amaçları ile birlikte kurt/köpek ve kemirgen oranları (Yazarın veri toplama çalışması).

ÇÇN merkezlerinde zooarkeolojik bulgular, tilki popülasyonlarının diğer hayvanlarla olan oranları kurt/köpek ve kemirgenlere göre oldukça yüksektir. Özellikle Hallan Çemi'de tilki popülasyonunun yüksek olduğu ve diğer hayvanlarla oranının %67 olarak kaydedildiği GAP Bölgesi, bu çeşitliliğin önemli bir örneğini sunmaktadır. Ancak, İÇA Bölgesi'ndeki Pınarbaşı A ve Aşıklı Höyük gibi yerleşim alanlarında tilki popülasyonunun düşük olduğu ve diğer hayvanlarla olan oranlarının yaklaşık %9 civarında olduğu belirlenmiştir. GDA Göbeklitepe'de ise tilki popülasyonunun tekrar yüksek seviyelere ulaştığı ve diğer hayvanlarla oranları %66,2'dir.

Bu bulgulara ilaveten, Erken Neolitik dönemlerde tilkilerin beslenme amaçlı kullanıldığına dair kasaplık izleri, Göbeklitepe, Pınarbaşı ve Aşıklı Höyük gibi yerleşim alanlarında tespit edilmiştir. Ayrıca, tilkilerin kürk amaçlı kullanılmış olabileceklerini gösteren bulgular da bu kasaplık izleri arasında yer almaktadır. Göbeklitepe'de T şeklindeki dikilitaşlarda sembolize edilen tilkiler ve bu sembollerin ritüel faaliyetlerle ilişkili olduğu düşünülmür (Peters & Schmidt, 2004; Schmidt, 2006, fig. 51) Ayrıca, Aşıklı Höyük'te tilki kemiklerinden üretilmiş boncuklar ele geçmiştir (Yelözer & Christidou, 2020, tab. 3).

ÇÇN'den ÇN dönemlerine kadar Anadolu'nun farklı yerleşimlerdeki zooarkeolojik bulgular incelendiğinde tilki popülasyonlarının diğer hayvanlara oranının daha önceki dönemlere göre azaldığı görülmektedir. Örneğin GDA Bölgesi'nde en yüksek tilki oranı yüzde 37,5 ile Mezraa-Teleilat'ta bulunurken, en düşük oran yüzde 30,8 ile Salat Cami yerleşimindedir. İÇA Bölgesi'nde en yüksek oran, Pınarbaşı B yerleşiminde kaydedilmişken, en düşük oran %34,5 ile Çatalhöyük (Güney) yerleşiminde belirlenmiştir. Ege Neolitik

Çağında, Ulucak Höyük VI yerleşimindeki tilki oranı ise %8,0 olarak tespit edilmiştir.

MÖ 7600 ile 6500 yılları arasındaki geçiş dönemlerinde Çatalhöyük, Pınarbaşı B ve Mezraa-Teleilat gibi yerleşimlerde tilkilerin beslenme ve kürk amaçlı kullanıldığına dair bulgulara rastlanılmaktadır. Ancak, sembolik tasvirlerle ilgili bulgular sınırlıdır; sadece Karavelyan Höyük'te seramik üzerine betimlenmiş tilki figürü vardır (Tekin, 2019, şek. 9). Ritüel kullanımlarına yönelik bulgular ise Çatalhöyük'te bir mezarda, tilkilerle birlikte gömülü gelincik ve sansar kalıntılarının ele geçirildiği belirtilmiştir (Pawłowska & Marciszak, 2018). GDA Bölgesi, Hakemi Use yerleşiminde tilki kalıntıları %20,0 kadardır. İÇA, Çatalhöyük'te özellikle köpeklerden sonra %17'lik bir oranla tilki kalıntılarına sahiptir ve bu durum bölgedeki tilki popülasyonunun önemli bir göstergesidir. İÇA Bölgesi'nde Ekşi Höyük'te, tilkiler sadece 4 adet kalıntı ile temsil edilmiştir. Ege Bölgesi'nde Ulucak Höyük'te bulunan tilki kalıntıları, diğer kemirgenlerin ardından %7,2 oranındadır. AKD Domuztepe A-1'de ise 11 tilki tespit edilmiş ve tilkilerin diğer hayvanlarla oranı %40,7 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte, köpeklerin tilkilere oranla sayıca artış gösterdiği belirtilmektedir.

Anadolu'daki Kalkolitik çağlara ait Güvercinkayası, Gülpınar II, Gülpınar III, Tell Kurdu, Alaybeyi Höyük, Girikihacıyan ve Çadır Höyük gibi yerleşimlerde elde edilen verilere dayanarak, İÇA Bölgesi'ndeki Güvercinkaya'da tilkilerin diğer hayvanlarla oranı %59,7'dir. Bu oran, bölgedeki en yüksek tilki varlığına işaret etmektedir. Aynı bölgede Çadır Höyük'te, tilki kalıntılarının oranı diğer köpek ve kemirgenlere göre %21,1'dir. Güvercinkayası'nda tilkilerin yüksek oranına karşın, kurt/köpek ve kemirgen sayıları dengeli bir dağılım sergilemektedir. Ege Bölgesi'nde Gülpınar II'de hiç tilki kalıntısı bulunmazken, Gülpınar III'te 8 tilki kalıntısı bulunmuş ve oranı %21,1 olarak tespit edilmiştir. Ancak, bu yerleşimde köpek kalıntılarının çok az olması ve sadece kemirgen kalıntılarında bir artış görülmesi dikkat çekmektedir. Öte yandan, Kalkolitik Çağ, Alaybeyi Höyük'te tilkiler, köpeklerden sonra %2,7 oranında bulunmuştur ve yerleşimde köpek sayısının fazla olduğu anlaşılmaktadır. GDA Bölgesi'nde Girikihacıyan'da ise tilkiler %43,8 oranında bulunarak neredeyse köpeklerle eşit oranda tespit edilmişlerdir.

Bu yerleşimlerde, tilki kalıntıları arasında özellikle kafatası, omurga ve ön ile arka bacak kemiklerine sıkça rastlanmaktadır. Bu bulgulara göre kürk amaçlı avlandıklarını iddia edilir (McArdle, 1990: 117). AKD Bölgesi'nde Tunç Çağı'na ait Kuruçay'da, diğer türlerle karşılaştırıldığında tilki kalıntıları %23,5 ile oldukça düşük düzeydedir. Kilise Tepe yerleşiminde ise tilki kalıntı-

ları %6 civarındadır. Ancak, her iki yerleşimde de köpek kalıntıları oldukça yaygındır. MRM Bölgesi'nde bulunan Troia I'de, tilki oranları köpeklerle aynı seviyededir ancak kemirgen oranları yüksektir. Troia II ve III tabakalarında ise tilki oranları hala %5 seviyelerinde seyrederken, köpek ve kemirgen miktarları yine belirgin şekilde fazladır.

İÇA Bölgesi'nde Küllüoba'da tilki miktarı diğer hayvanlara göre %44 daha fazladır. Ancak, aynı bölgede, Boğazköy Hattuşa'da tilki oranları düşüken, köpek kalıntıları daha fazladır. DAD Bölgesi'nin Tunç Çağı tabakaları olan Sos Höyük ve Korucutepe'de, tilki varlığına rağmen, kemirgen ve daha sonra köpek oranları daha yüksektir. GDA Bölgesi'nde, Salat Tepe'de tilki oranlarında bir artış olmasına rağmen, köpek kalıntıları yerleşim merkezlerinde daha fazla bulunmaktadır. Bu veriler, bölgesel farklılıkların hayvan popülasyonları üzerindeki etkisini göstermektedir. Demir Çağ yerleşimlerinde tilki oranları kurt/köpek ve kemirgenlere göre önceki dönemlere oranla daha düşüktür. Örneğin, Sos Höyük'te %10,2, Çadır Höyük'te %21,1 ve Gordion Frig'de %9,1 gibi düşük oranlar gözlemlenmektedir. Diğer yerleşim merkezlerinde ise tilki kalıntıları neredeyse hiç bulunmamaktadır.

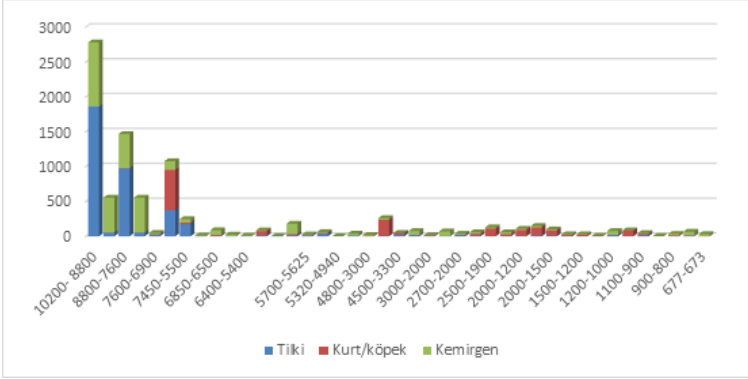
Bu dönemlerde, tilki kemik kalıntılarına dair bulgular nadir olmakla birlikte, yerleşim kalıntılarında hala görülmektedirler. Sembolik bulgular yalnızca Müslüman-tepe'de bulunan, kilden yapılmış bir figür ile sınırlıdır (Ay, 2001: 422). Yoncatepe'de ise, ritüel bağlamında değerlendirilebilecek bir oda mezarında kasıtlı olarak gömülmüş beş farklı tilki kalıntısı keşfedilmiştir (Onar vd., 2005).

Değerlendirme ve Sonuç

Erken Neolitik dönemlerden Demir Çağı'na kadar olan süreçte, tilkilerin avlanma miktarı ve kullanım amaçları çeşitli faktörlerin etkisiyle değişim göstermiştir (Şekil 2). GDA'nın Erken Dönem Neolitiği avcılık-toplayıcılık ekonomisine dayalı bir yaşam tarzına bağlı olarak tilkiler, Geç Epipaleolitik Natufian geleneğinden itibaren en çok avlanan ikincil küçük memeliler arasında yer almıştır (Emra vd., 2023). Erken Neolitik'te tilki avcılığının yoğun olmasını sebeplerinin altında yatan etkenin Üst Paleolitik ve Epipaleolitik dönemlere kadar uzanan geniş tabanlı beslenme diyetinden (Broad spektrum) gelen bir alışkanlık olabileceği düşünülmektedir (Stiner vd., 2000).

Anadolu İÇA Bölgesi, GDA'dan farklı olarak ÇÇN'den ÇN'ye geçişlerde tilki avcılığı yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu, İÇA'da yaşayan toplulukların beslenme alışkanlıklarında önemli bir değişiklik olduğunu gösteriyor. Özel-

likle, daha önceki dönemlerde geniş bir besin yelpazesine dayanan bir beslenme diyeti izlenirken, ÇÇN'den ÇN'ye geçişlerde tilki avcılığının burada yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. İÇA Bölgesi'nde tilki avının artışıının sebebi, bu alanlarda pastoral yaşam tarzına geçiş yapan toplulukların yabancı hayvanlara olan bağılıklarının sürmesi olabilir (Arbuckle ve Hammer, 2019); bu durum, tilki avını önemli bir besin kaynağı olarak ön plana çıkarmıştır.

Şekil 2. Anadolu'daki kronolojik zamanlara göre tilki - kurt/köpek ve kemirgenlerin dönemsel olarak dağılımları (Yazar tarafından hazırlanmıştır).

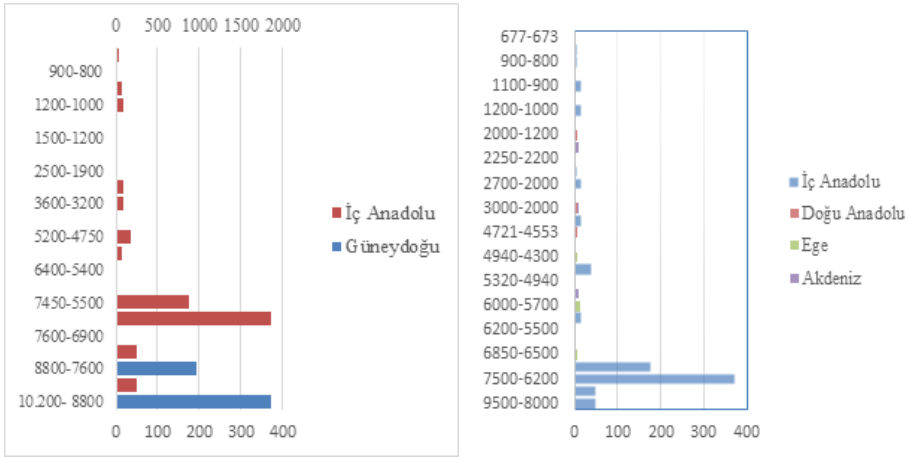
Anadolu'da Kalkolitik ve Tunç Çağ'larıyla birlikte, evcil köpek oranlarında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Tablo 1.). Bu artış, yerleşim faunasının neredeyse yarısını temsil eder. Bu, tarımcı-pastoral yaşamın sürekliliğini gösteren bir durumdur. Özellikle GDA ve İÇA bölgelerinde bu artışlar dikkate değerdir. Ayrıca, kemirgen oranlarındaki artış da tarımsal faaliyetlerin bir sonucu olabilir. Bunun nedeni olarak özellikle Doğu Anadolu (DAD) Bölgesi'nde, Kalkolitik ve Tunç Çağ'larıyla birlikte pastoral grupların artması ve köpeklerin sürü çobanlığında kullanılması gösterilebilir (Siddiq vd., 2021).

Etnografik kaynaklarda, tilki gibi diğer küçük memelilerin avlanmasında köpeklerin kullanıldığı belirtilir (Kent, 1993). Anadolu'da Kalkolitik ve Tunç Çağı'na ait yerleşimler olan Ulucak Höyük, Güvercinkayası, Alaybeyi ve Girikihacıyan gibi alanlarda, köpeklerin tilki ve tavşan avında kullanıldığı ya da bu tür hayvanların yerleşim alanlarına gelip köpekler tarafından öldürüldüğü düşünülmektedir. Bu görüşü destekleyen çalışma, Levant'taki Demir Çağı köylerinde köpeklerin tilki avlamak amacıyla kullanımına dayandırılmıştır (Sapir-Hen & Fulton, 2023).

Tunç Çağı boyunca, Küllüoba dışındaki diğer yerleşim merkezlerinde tilki popülasyonlarının belirgin bir şekilde azaldığı gözlemlenmiştir (Şekil 3). Küllüoba'da bu miktar, yerleşimin ticaret merkezi olarak öne çıkmasıyla

ilişkilendirilmiştir (Gündem, 2012); burada tilkilerin avlanarak kürklerinin ticari amaçlarla satıldığı düşünülmektedir. Diğer çağdaş yerleşim merkezlerinde ise, tilki oranlarının diğer hayvanlara göre daha düşük olmasına rağmen avcılığın hala devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu durum, tilki avcılığının devam ettiğini, ancak ticaretin yoğun olmadığı yerlerde tilki popülasyonlarının düşük seviyelerde kaldığını düşündürmektedir.

Etnografik bulgular, tilkilerin azalan popülasyonlarının, yerleşim bölgelerinde ve çevresinde artan köpek sayısının etkisiyle ilişkili olabileceğini göstermektedir (Home vd., 2018; Reshamwala vd., 2021; Rick vd., 2008). Bu artış, tilkiler üzerinde baskı oluşturarak, onları yaşam alanlarından uzaklaştırabilir (Tablo 1). Bir diğer dikkat çekici bulgu ise, tilkilerin genellikle kırsal bölgelerdeki pastoral gruplarla ilişkilendirilmesidir (Berthon, 2018; Siddiq vd., 2021; Siddiq ve Şanlı, 2020). Bu duruma göre, pastoral toplulukların yerleşim yerlerinin genellikle kentler yerine kırsal bölgelerde olduğu düşüncesini desteklemektedir. Bu nedenle, Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçiş döneminde, genellikle zengin şehirler veya kraliyet yerleşkeleri olan merkezlerde, pastoralist toplumların yokluğundan kaynaklanan tilki-insan ilişkilerine dair verilerin kısıtlı olması muhtemeldir. Çalışılan Tunç ve Demir Çağı yerleşimlerinde tilki kalıntılarının azalması (Şekil 2-3), süreklilik veya tilkilerin yerleşim merkezlerine istilası nedeniyle avlandıkları veya geleneksel tıbbi amaçlarla avlandıkları düşünülmektedir.

Şekil 3-4. İÇA ve GDA Bölgeleri'nin kronolojisine göre tilki popülasyonlarının dağılımı; İÇA, DAD, EGE ve AKD Bölgeleri'nin kronolojilerine göre tilki popülasyonlarının dağılımı (Yazarın grafik verileri).

İnsan-tilki ilişkilerinin sembolik olarak somut örnekleri, Natufian kültüründe belirgindir. Mezarlarda tespit edilen tilki kalıntıları, sembolik ve ritüel

uygulamaların ötesinde, ikili ilişkiler sonucunda oluşan bağlılığın ilk örneklerini yansıtmaktadır (Maher vd., 2011). Levant'ta ortaya çıkan tilki trendinin, Natufian kültüründen başlayarak Yukarı Dicle ve Orta Fırat havzalarındaki Neolitik kültürlere, beslenme ekonomisi, sembolizm ve ritüel alanlarında yansımaları dikkat çekicidir (Peters & Schmidt, 2004; Schmidt, 2006). Bu yansıma daha sonra İÇA Bölgesi'nin Neolitik kültürlerinde görülmeye başlar (Pawłowska & Marciszak, 2018). Levant'tan sonra ortaya çıkan insan-tilki kültürünün en gelişmiş ve spesifik bulguları, Göbeklitepe'de ortaya çıkmıştır. Schmidt (2006: 219), Göbeklitepe'deki bu sembolizmin, Mezopotamya mitolojisinde tilkinin edebi yönünün sembolik olarak temsil edildiği bir arka plan olduğunu öne sürmektedir. Ancak, burada tilkilerin sadece dikili taşlar üzerinde değil, aynı zamanda kürk amaçlı kullanıldığı ve ritüel olarak da kullanıldığını gösteren bulguların olması, tilkiyi Göbeklitepe insanları için farklı bir konuma yerleştirir (Peters & Schmidt, 2004). Bu sembolizme bakıldığında, insanları ve tilkileri birbirine bağlayan güçlü ritüellerin varlığından söz edilebilir. Göbeklitepe yerleşmesinden sonra, tilkilerin yoğun biçimde sembolize edildiği başka bir yerleşim yoktur. Sadece Çatalhöyük'te bir mezarda, tilki kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntı, yapı ile ilişkilendirilip, yapının veya atalarının kötü ruhlardan korunması için uygulanmış bir ritüel olduğu düşünülmektedir (Pawłowska & Marciszak, 2018). Göbeklitepe ile benzer bir ilişki olup olmadığı ise belirsizdir.

GDA ve İÇA'nın Neolitik dönemlerinde Göbeklitepe, Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük (Schmidt, 2006; Pawłowska & Marciszak, 2018; Yelözer & Christidou, 2020) gibi merkezlerde tilki kalıntılarında ve sembolik, ritüel ve boncuk gibi eserlere rastlanırken, Ege ve MRM bölgelerinin Neolitik dönemlerinde bu tür bulgulara henüz ulaşılmamıştır. Bu, Ege ve Marmara Neolitiğinin, Levant ve Mezopotamya gibi çekirdek bölgelerden farklı bir gelişim süreci izlediğini öne süren görüşleri destekleyebilir (Çilingiroğlu, 2005; Özdoğan, 2010).

Anadolu'nun Kalkolitik Çağı'nda, tilki sembolizmi erken dönemlere göre daha az yaygındır. Halaf kültüründe, seramikler üzerinde tilki tasvirleri bulunurken (İpek, 2019), GDA Bölgesi'nde tilki sembolizmi yalnızca Karavelyan Höyük'te seramiklerde hareketli bir biçimde tasvir edilmiş (Tekin, 2019) ve başka yerlerde bu denli açık tasvirler rastlanmamıştır. Kalkolitik Çağların ilerleyen dönemlerinde, tilki-insan ilişkileri zayıflamış ve tilkilerin sembolik önemi azalmıştır. Bu dönemde, Nahçıvan Ovçular ve Ermenistan Areni I'de bulunan tilkilere yönelik ritüel kalıntıları, Kura-Aras Kültürü'nün insan-tilki ilişkilerine dair bilgiler sunmaktadır (Berthon, 2018; Samei vd., 2020). Bu kültür, Kalkolitik Çağ'dan itibaren Demir Çağı'na kadar sürmüştür ve Kura,

Aras, Fırat, Dicle ve Asi nehirlerinin dağlık bölgelerine kadar yayılan pastoralist grupları içermiştir (Burney & Lang, 1971). Urartu'nun Yoncatepe mezarlarında görülen benzer ritüel gömütler, bu kültürün özelliklerini yansıttığı düşünülmektedir. Ege ve AKD Bölgeleri'nde ise antik Yunan yerleşimlerinde tilki kalıntılarına rastlanmamıştır. Ancak, Kıbrıs'ın Tamassos şehrindeki Afrodite tapınağında bulunan bir tilki çene kemiği, adak olarak sunulmuş olabileceği düşünülmektedir (Nobis, 1976). Anadolu'da yerleşim yerlerinde tilki kalıntıları bulunmuş olsa da, bunların ritüel amaçlarla kullanılıp kullanılmadığına dair kanıtlar yetersizdir.

Anadolu'daki günümüz göçebe toplulukları arasında, tilki gibi küçük memelilerin geleneksel tedavi ve nazar gibi amaçlarla avlandığı bilinir (Siddiq, 2017, 2019b). Bu bağlamda, Kalkolitik ve Tunç Çağlarındaki toplumların, tilkileri genellikle geleneksel tedavi veya nazar ve ritüel amaçlarla kullanmış olabirler.

Tilkiler, kurtlarla birlikte, evcilleştirme sürecine öncülük eden türler arasında yer almış olabilir. Levant Bölgesi'nde keşfedilen tilki-insan mezarları, beslenme ilişkisinin ötesinde, daha derin bir bağın varlığını işaret etmektedir. Epipaleolitik'ten Kalkolitik Çağ'a kadar uzanan dönemlere ait sayısal veriler, sembolizm ve ritüel gibi faaliyetler, Cavuin ve Hodder'ın "sembolik evcilleştirme" teorisini akla getirmektedir (Hodder, 1990: 12; Cavuin, 2000: 128). Bulgular, insanların tilkileri evcilleştirme isteklerini sembolizm ve ritüel pratiklerine yansıtmış olabileceğini gösteriyor (sığır, keçi ve domuz hayvanların sembolize edildiği gibi) . Kurten'in, 1965'te tilkilerin boyutlarının küçülmesinden yola çıkarak, bu hayvanların kontrol altına alınmış olabileceğini öne sürmesi makul olabilir. Zira Natufian döneminde, morfometrik veriler, tilkilerin yanı sıra domuz, keçi, ceylan, geyik ve sığır kemiklerinde de küçülmeler tespit edilmiştir (Davis, 1981). Bu nedenle, Epipaleolitik ve Neolitik dönemlerde, tilkilerin köpekler gibi evcilleştirilmek istendiği düşünülebilir.

Genel olarak, Natufian kültürüyle başlayarak, insan-tilki ilişkilerinin sembolik ve ritüel boyutları üzerine bulgular, zaman içinde Anadolu'daki kültürel süreçlerden etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre İnsan-tilki ilişkileri, Geç Neolitik ve Kalkolitik Çağ'ları kapsayan GDA ve İÇA kültürlerinin, AKD ve Ege Bölgesi yerleşimlerinin çağdaş dönemlerine yansımadığını ortaya koymaktadır. Fakat DAD Bölgesi'nde pastoralizmin etkisi altında hayvancılıkla uğraşan topluluklarda, tilki ve insan arasındaki ilişkilerin yeniden önem kazandığı gözlemlenmektedir. Bu durum, kentleşme sürecinin doğa ile olan bağlarının zayıflatmasının ardın-

dan, pastoralizmle, bu ilişkinin tekrar belirginleşmesiyle ilişkilendirilmektedir.

Çalışmada etnografik veriler kullanılarak, Anadolu toplumlarının insan-tilki ilişkileri etnoarkeolojik perspektifle incelenmiş, tilkilerin avlanması, sembolizmi ve geleneksel tedavilerdeki rolleri ele alınmıştır. Geçmişte tarım ve hayvancılığın egemen olduğu topluluklarda, yabancı hayvanlar sadece beslenme amaçları için değil, aynı zamanda inanç, zooterapi ve sözlü edebiyat kaynaklarında da sürekli olarak yer almıştır. Bu kültürler, yazılı kaynakların ortaya çıkışından bu yana günümüze dek çeşitli şekillerde aktararak yaşatılmaktadır.

Sonuç olarak, etnografik bulgular geçmiş toplumların günlük yaşamları hakkında kesin bilgiler sunmasa da, kültürleriyle ilgili önemli ipuçları sağlar. Bu nedenle, etnoarkeolojik metodlar, geçmiş insanların sosyo-kültürel yapılarını anlamada kritik bir disiplindir. Arkeolojik ve etnografik verilerin detaylı analiziyle elde edilen sonuçlar, insanın doğa ile olan ilişkisinin tarih boyunca nasıl gelişti hakkında fikirler verebilir.

Kaynaklar

- Alcantara, Roger et al. (2023). "Hunting at the Fringe of the Desert: Animal Exploitation at Nahal Efe (Northern Negev, Israel) during the Pre-Pottery Neolithic B". *Paléorient*, 49(1): 163-189.
- Arbuckle, Benjamin S. & Erek, C. M. (2012). Late Epipaleolithic Hunters of the Central Taurus: Faunal Remains from Direkli Cave, Kahramanmaraş, Turkey". *International Journal of Osteoarchaeology*, 22(6): 694-707.
- Arbuckle, Benjamin S. & Hammer, Emily L. (2019). "The Rise of Pastoralism in the Ancient Near East". *Journal of Archaeological Research*, 27: 391-449.
- Arbuckle, Benjamin S. (2009). "Chalcolithic Caprines, Dark Age Dairy, and Byzantine Beef: A First Look at Animal Exploitation at Middle and Late Holocene Cadir Hoyuk, North Central Turkey". *Anatolica*, 35: 179-224.
- Atıcı, Levent (2011). *Before the Revolution: Epipaleolithic Subsistence in The Western Taurus Mountains, Turkey*. Oxford: BAR Publishing.
- Atıcı, Levent (2014). "Commingle Bone Assemblages: Insights from Zooarchaeology and Taphonomy of a Bone Bed at Karain B Cave, SW Turkey". *Commingle and Disarticulated Human Remains*. Eds. Osterholtz, Anna et al. New York, NY: Springer.

- Ay, Eyyüp (2001). "2000 Yılı Müslüman-tepe Kazısı". 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 415-422.
- Baker, Polydora (2008). Economy, Environment and Society at Kilise Tepe, Southern Central Turkey Faunal Remains from the 1994-1998". *Archaeozoology of the Near East*, VIII: 407-429.
- Baumann, Chris et al. (2020). "Fox Dietary Ecology as a Tracer of Human Impact on Pleistocene Ecosystems". *Plos One*, 15(7): e0235692.
- Beckman, Gary (2010). "Temple Building among the Hittites". *From the Foundations of the Crenellations: Essays on Temple Building in the Ancient Near East and Hebrew Bible*. Eds. M. J. Boda & J. R. Novotny. Münster: Ugarit-Verlag, 71-97.
- Beekes, Robert & Beek, Lucien van (2010). *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden: Brill.
- Berthon, R. (2018). "A ritual Deposit of Fox Remains at Ovçular Tepesi (Nakhchivan, Azerbaijan) and its Relation with the Pastoral Nature of Late Chalcolithic Communities". *Journal of Archaeological Science: Reports*, 20: 930-936.
- Berthon, Remi (2011). *Animal Exploitation in the Upper Tigris River Valley (Turkey) between the 3rd and the 1st Millennia BC*. Doctoral Thesis. Kiel: Christian-Albrechts-Universität zu Kiel.
- Berthon, Remi (2014). "Small but Varied: The Role of Rural Settlements in the Diversification of Subsistence Practices as Evidenced in the Upper Tigris River Area (Southeastern Turkey) during the Second and First Millennia BCE". *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, 2: 317-329.
- Boessneck, Joachim & Driesch, Angela von den (1974). "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary Report. Part IX: The Animal Remains". *Journal of Near Eastern Studies*, 33(1): 109-112.
- Buitenhuis, Hylke et al. (2018). "The Faunal Remains from Levels 3 and 2 of Aşıklı Höyük: Evidence for Emerging Management Practices". *The Early settlement at Aşıklı Höyük: Essays in Honor of Ufuk Esin*. Eds. Mihriban Özbaşaran et al. İstanbul: Ege Yayınları, 281-324.
- Burney, Charles A., & Lang, David M. (2001). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*. Sheffield, UK: Phoenix.

- Carruthers, Denise B. (2003). *Hunting and Herding in Central Anatolian Pre-history: The 9th and 7th Millennium Sites at Pinarbaşı*. Doctoral Thesis. Edinburgh: University of Edinburgh.
- Cauvin, Jacques (2000). *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chalendar, Verene (2016). "What Reality for Animals in the Mesopotamian Medical Texts? Plant vs Animal". *Anthropozoologica*, 51(2): 97-103.
- Çilingiroğlu, Çiler (2005). "The Concept of 'Neolithic Package': Considering its Meaning and Applicability". *Documenta Praehistorica*, 32: 1-13.
- Couto-Ferreira, M. Erica (2014). "She Will Give Birth Easily: Therapeutic Approaches to Childbirth in 1st Millennium BCE Cuneiform Sources". *Dynamis*, 34(2): 289-315.
- Davis, Simon J. M. (1981). "The Effects of Temperature Change and Domestication on the Body Size of Late Pleistocene to Holocene Mammals of Israel". *Paleobiology*, 7(1), 101-114.
- Dedeoğlu, Fulya et al. (2023). "Archaeological and Analytical Investigation of a New Neolithic Site in Western Anatolia: Ekşi Höyük (Denizli, Turkey)". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 23(1): 1-29.
- Deniz, Eşref ve Şentuna, Can (1988). "Kuruçay Höyük Kazısı Arkeobiyolojik Materyalinin Tüm Değerlendirilmesi". *IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 169-185.
- Emra Stephanie et al. (2023). "Stone Cold Foxes—Biology, Archaeology, and Iconography in Upper Mesopotamia". *Animals and Humans through Time and Space: Investigating Diverse Relationships, Essays in Honor of Joris Peters*. *Documenta Archaeobiologiae*, 16: 107-123.
- Frame, Sheelagh, S. (2001). *Çatalhöyük 2001 Archive Report*. https://catalhoyuk.com/archive_reports/2001/ar01_10.html (Erişim: 26.03.2024).
- Geptner, Vladimir G. et al. (1988). *Mammals of the Soviet Union*. Washington, DC: Smithsonian Institution Libraries and National Science Foundation.
- Gottheil, Richard (1899). "Contributions to Syriac Folk-Medicine". *Journal of the American Oriental Society*, 20: 186-205.
- Gülçur, Sevil (1999). "Güvercinkayası 1997". *Anatolica XXV*, 25: 53-85.
- Gündem, Can Yümni (2010). *Animal Based Economy in Troia and the Troas during the Maritime Troy Culture (c. 3000-2200 BC.) and A General*

- Summary for West Anatolia*. Doctoral Dissertation. Tübingen: Universität Tübingen.
- Gündem, Can Yümni (2012). “The Subsistence Economy in Inland Northwestern Anatolia During the Chalcolithic and Early Bronze Age”. *Masrop E-Dergi*, 6(7): 243-300.
- Hall, G. Edward & Obbard, Martyn E. (1987). “Pelt Preparation”. *Wild Furbearer Management and Conservation in North America*. Eds. M. Novak et al. Ontario: Ontario Trappers Association, 842-861.
- Hodder, Ian (1990). *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies*. Oxford: B. Blackwell.
- Hoffner, Harry A. (1967). “An English-Hittite Glossary”. *Revue Hittite et Asiatique*, 25(80): 7-99.
- Hollenstein, Daria & Geraldine, Middea (2016). “The Faunal Remains from the Square Building Horizon in the Valley West of Sarıkale, Boğazköy-Hattuša, Turkey (16th/15th Century BC)”. *Ausgrabungen und Forschungen in der Westlichen Oberstadt von Hattuša I*. Eds. A. Schachner et al. Berlin: De Gruyter, 147-181.
- Home, Chandrima et al. (2018). “Canine Conundrum: Domestic Dogs as an Invasive Species and Their Impacts on Wildlife in India”. *Animal Conservation*, 21(4): 275-282.
- Horwitz, Liora Kolska et al. (2004). “Animals and Ritual During the Levantine PPNB: A Case Study from the Site of Kfar Hahoresh, Israel”. *Anthropozoologica*, 39: 165-178.
- Howell-Meurs, Sarah (2001). *Early Bronze and Iron Age Animal Exploitation in Northeastern Anatolia: The Faunal Remains from Sos Höyük and Büyüktepe Höyük*. Oxford: Archaeopress.
- Hughes, Erica (2015). “Of Fox and Man: Physical Relationships”. *Meaning and λόγοç: Proceedings from the Early Professional Interdisciplinary Conference*. Cambridge: Cambridge Scholars Published, 205-223.
- İlgezdi, Gülçin (2008). *The Domestication Process in Southeastern Turkey: The Evidence of Mezraa-Teleilat*. Doctoral Thesis. Tübingen: Eberhard-Karls-Universität Tübingen.
- İpek, Bahattin (2019). *Figural Motifs on Halaf Pottery: An Iconographical Study of Late Neolithic Society in Northern Mesopotamia*. Master’s Thesis. Ankara: Bilkent University.

- Kamjan, Safoora (2017). *Exploring The Faunal Distribution Pattern in Late Neolithic Ulucak Höyük, Izmir, Turkey: An Investigation on the Economic Organization of Domestic and Non-Domestic Units*. Master's Thesis. Ankara: Middle East Technical University.
- Kansa, Sarah W. et al. (2009). "Resource Exploitation at Late Neolithic Domuztepe: Faunal and Botanical Evidence". *Current Anthropology*, 50(6): 897-914.
- Kent, Susan (1993). "Variability in Faunal Assemblages: The Influence of Hunting Skill, Sharing, Dogs, and Mode of Cooking on Faunal Remains at a Sedentary Kalahari Community". *Journal of Anthropological Archaeology*, 12(4): 323-385.
- Konstantinidis, George (2024). *Dionysus the Liberator*. https://researchgate.net/publication/378858315_Dionysus_the_Liberator (Erişim: 10.05.2024).
- Kurten, Björn (1965). *The Carnivora of the Palestine Caves*. Helsinki: Tilgman.
- Lev, Efraim (2003). "Traditional Healing with Animals (Zoothrapy): Medieval to Present-Day Levantine Practice". *Journal of Ethnopharmacology*, 85(1): 107-118.
- Lloyd, Huw Glen (1980). *The Red Fox*. London: Batsford.
- Macdonald, David (1987). *Running with the Fox*. London: Unwin Hyman.
- Maher, Lisa A. et al. (2011). "A Unique Human-Fox Burial from a Pre-Natufian Cemetery in the Levant (Jordan)". *Plos One*, 6(1): e15815.
- McArdle, John (1990). "Halafian Fauna at Girikihacıyan". *Girikihacıyan: A Halafian Site in Southeastern Turkey*. Eds. Patty J. Watson & Steven A. LeBlanc. Los Angeles, CA: University of California, 109-120.
- Miller, Naomi F. et al. (2009). "From Food and Fuel to Farms and Flocks: The Integration of Plant and Animal Remains in the Study of the Agropastoral Economy at Gordion, Turkey". *Current Anthropology*, 50(6): 915-924.
- Miyake, Yutaka et al. (2009). "Preliminary Report on the Excavations at Salat Camii Yanı in Southeast Anatolia: 2004-2008 Season". *Tsukuba Archaeological Studies (in Japanese)*, 20: 75-112.
- Nobis, Günter (1976). "Tierreste aus Tamassos auf Zypern. Fundmaterial der Ausgrabungen von 1970 bis 1975 (mit einer Einführung von Hans-

- Günter Buchholz)”. *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 7/8(77): 271-300.
- Omar, Lubna (2013). “Assessing the Patterns of Subsistence Strategies in Late Neolithic Settlements in the Northern Mesopotamian Region”. *Archaeological Review from Cambridge*, 28: 14-31.
- Onar, Vedat et al. (2005). “Morphometric Examination of Red Fox (*Vulpes vulpes*) from the Van-Yoncatepe Necropolis in Eastern Anatolia”. *International Journal of Morphology*, 23(3): 253-260.
- Özdoğan, Mehmet (2010). “Sorting Neolithic Package”. *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 883-897.
- Pawlowska, Kamilla & Marciszak, Adrian (2018). “Small Carnivores from a Late Neolithic Burial Chamber at Çatalhöyük, Turkey: Pelts, Rituals, and Rodents”. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 10(5): 1225-1243.
- Peters, Joris & Schmidt, Klaus (2004). “Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Assessment”. *Anthropozoologica*, 39: 179-218.
- Pişkin, Evangila & Takaoğlu, Turan (2021). “Animal Exploitation at the Subsistence Base of the Chalcolithic Gülpınar Community”. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 27: 45-59.
- Reshamwala, Hussain S. et al. (2021). “Successful Neighbour: Interactions of the Generalist Carnivore Red Fox with Dogs, Wolves and Humans for Continued Survival in Dynamic Anthropogenic Landscapes”. *Global Ecology and Conservation*, 25: e01446.
- Reshef, Hagar et al. (2019). “Tails of Animism: A Joint Burial of Humans and Foxes in Pre-Pottery Neolithic Motza, Israel”. *Antiquity*, 93(371): e28.
- Rick, Torben et al. (2008). “Dogs, Humans and Island Ecosystems: The Distribution, Antiquity and Ecology of Domestic Dogs (*Canis Familiaris*) on California’s Channel Islands, USA”. *The Holocene*, 18(7): 1077-1087.
- Russell, Nerissa et al. (2012). “More on the Çatalhöyük Mammal Remains”. *Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2003-2009 Seasons at Çatalhöyük*. Los Angeles, CA: Cotsen Institute of Archaeology, 213-258.

- Samei, Siavash et al. (2020). "Economic and Symbolic Role of Animals during the Late Chalcolithic Period of Areni-1 Cave, Armenia". *Journal of Archaeological Science: Reports*, 33: 102524.
- Sapir-Hen, Lidar & Fulton, Deidre N. (2023). "A Dog's Life in the Iron Age of the Southern Levant: Connecting the Textual and Archaeological Evidence". *Oxford Journal of Archaeology*, 42(2): 152-165.
- Schmidt, Klaus (2006). *Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sequeira, Darrell M. (1980). "Comparison of The Diet of the Red Fox". *The Red Fox: Symposium on Behaviour and Ecology*. Ed. E. Zimen. Berlin: Springer, 35-51.
- Siddiq, Abu B. & Işıkli, Mehmet (2023). "Tracing Royal Consumption and Socio-Symbolism through Faunal Remains: Zooarchaeology of the Iron Age-Urartu Ayanis Citadel, Eastern Türkiye". *Journal of Archaeological Science: Reports*, 55: 104505.
- Siddiq, Abu B. (2019a). "Animal Remains of Alaybeyi Höyük". *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 43(6): 767-783.
- Siddiq, Abu B. (2019b). *Tarih Öncesi Toplumlarda İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası*. Konya: Çizgi.
- Siddiq, Abu B. et al. (2021). "The Iron Age Dogs from Alaybeyi Höyük, Eastern Anatolia". *Animals*, 11(4): 1163.
- Siddiq, Abu B., & Şanlı, Süleyman (2020). "Animals and Pastoral Groups in the Mountainous Ömerli District of Southeast Anatolia". *Anthrozoös*, 33(2), 153-173.
- Silibolatlaz Baykara, Derya (2014). *Zooarcheological Analysis on Faunal Remains from Salat Tepe, South Eastern-Turkey*. Doctoral Thesis. Ankara: Middle East Technical University.
- Sövegjarto, Szilvia (2021). *The Fox in Ancient Mesopotamia: From Physical Characteristics to Anthropomorphized Literary Figure*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Strong, Sarah M. (2009). "The Most Revered of Foxes: Knowledge of Animals and Animal Power in an Ainu Kamui Yukar". *Asian Ethnology*, 68(1): 27-54.
- Tekin, Halil (2019). "Karavelyan Excavations within the Ilisu Project". *Anadolu*, 45: 197-209.

- Uther, Hans-Jörg (2006). The Fox in World Literature: Reflections on a Fictional Animal". *Asian Folklore Studies*, 65(2): 133-160.
- Yakar, Jak (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yelözer, Sera & Christidou, Rozalia (2020). "The Foot of the Hare, The Tooth of the Deer and the Shell of the Mollusc: Neolithic Osseous Ornaments from Aşıklı Höyük (Central Anatolia, Turkey)". *Beauty and the Eye of the Beholder: Personal Adornments across the Millennia*. Eds. Monica Margarit & Adina Boroneant. Targoviște: Cetatea de Scaun, 197-222.
- Yener, K. Aslihan et al. (2000). "Tell Kurdu Excavations 1999". *Anatolica*, 26: 31-117.
- Yeomans, Lisa et al. (2019). "Close Companions: Early Evidence for Dogs in Northeast Jordan and the Potential Impact of New Hunting Methods". *Journal of Anthropological Archaeology*, 53: 161-173.
- Yeshurun, Reuven et al. (2009). "The Role of Foxes in the Natufian Economy: A View from Mount Carmel, Israel". *Before Farming*, 1: 1-15.
- Zeder, Melinda A. & Spitzer, Megan D. (2016). „New Insights into Broad Spectrum Communities of the Early Holocene Near East: The Birds of Hallan Çemi". *Quaternary Science Reviews*, 151, 140-159.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*